

KVALITATÍV MÓDSZEREK A JOGTUDATKUTATÁSOKBAN

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.06>

A kvalitatív kutatási módszerek alkalmazása a jogtudomány területén több szempontból is indokolt, mivel lehetővé teszik a joggal kapcsolatos jelenségek mélyebb megértését, amelyek a hagyományos kvantitatív megközelítésekkel nem feltétlenül érhetők el. Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy röviden bemutatsunk hat kvalitatív kutatási módszert – interjúzás, fókuszcsoprt, jogi történetmesélés, diskurzuselemzés, jogi etnográfia és megfigyelés –, azok gyakorlati alkalmazásának lehetőségeit, és konkrét hazai és lehetőség szerint nemzetközi példákkal illusztráljuk az egyes módszerekkel elért kutatási eredményeket főként a magyar jogtudatkutatásokra koncentrálva.

BEVEZETÉS

Ahogy az Kiss Valéria (ezen lapszámban közölt tanulmánya)¹ is hangsúlyozza, a kutatási kérdés természete alapvetően meghatározza, hogy milyen módszertani megközelítés alkalmazása indokolt. Amennyiben a kutatási kérdésünk feltáratlan területet érint, vagy jelentős társadalmi távolság áll fenn a kutató és a vizsgált közeg között, érdemes megfontolni kvalitatív eszközök alkalmazását. Jogtudatkutatások esetében több szempontból is indokolt lehet a kvalitatív módszerek irányába fordulni. Jelen tanulmányban három érvet emelünk ki e megközelítés mellett. Kiss Valéria kapcsolódó tanulmányában alaposan kifejti, mi is indokolja elméleti és episztemológiai szempontból a kvalitatív módszerek alkalmazásának megfontolását, itt röviden csak a legfontosabb állításokat szeretnénk megismételni.

Elsőként, a jog mint hatalommal telített eszköz jelenik meg, amelyben társadalmi, gazdasági és politikai erőviszonyok egyaránt ötvöződnek.² Az egyén ebben a komplex mátrixban próbál eligazodni, és stratégiát kialakítani a körülötte lévő normavilág-

* PhD, adjunktus, ELTE BTK, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8. E-mail: gulya.fruzsina@btk.elte.hu.

** PhD, adjunktus, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: toth.fruzsina@ajk.elte.hu.

¹ KISS VALÉRIA: „Elméleti megfontolások a kvalitatív módszertani megközelítések alkalmazásához a jogtudatkutatásokban” *Állam- és Jogtudomány* 2025/3. 95–110.

² PIERRE BOURDIEU: „A habitus és életstílusok tere” *Replika* 2010/3. 49–94. és MICHEL FOUCAULT: „A hatalom mikrofizikája. Az 1976. január 7-i előadás” in MICHEL FOUCAULT: *Nyelv a végtelenhez* (Debrecen: Latin Betűk 2000) 307–331.; WILLIAM L. F. FELSTINER – RICHARD L. ABEL – AUSTIN SARAT: „The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming...” *Law & Society Review. Special Issue on Dispute Processing and Civil Litigation* 1980–1981/3–4. 631–654., <https://doi.org/10.2307/3053505>; KISS VALÉRIA: „Kritikai elméletek” in JAKAB ANDRÁS – SEBŐK

hoz kontextusában. Ez jogállami és nem jogállami keretek között eltérő lehetőséget nyit ki, azaz a kutatási kontextus – és így a minket körülvevő társadalmi valóság – különböző módszertani reflexiókat tesz szükségessé. Különös figyelmet kell tehát fordítanunk a magyar társadalmi-történeti kontextus sajátosságaira. A joghoz való viszony feltérképezésekor számolnunk kell a magyar történelem fragmentált, rendszerváltásokkal teli múltjával, amely az elmúlt száz év során a legkülönbébb politikai rendszereken keresztül formálta a joghoz való kollektív és egyéni viszonyokat.³

Második érvként említhetjük, hogy a magyar történelmi rendszerekben közös vonás, hogy különböző módokon és mértékben elnyomó jelleggel bírtak, s az elnyomás egyik fő eszköze gyakran maga a jog volt. Ennek társadalmi tapasztalata és emlékezete máig ható módon formálja az egyének joghoz való viszonyát, cselekvési stratégiáit és attitűdjeit. Amennyiben kutatási kérdésünk éppen ezen hétköznapi, kulturális kontextusba ágyazott cselekvésekre és narratívákra irányul, álláspontunk szerint a kvalitatív módszerek képesek a jelenségek mélyebb megértésére.⁴

Harmadik érvünk a kvalitatív megközelítés mellett az alávetett társadalmi csoportok joghoz való viszonyának feltárása. Ezeket a csoportokat a fent említett történeti és strukturális tényezők fokozottan érintik, és gyakran jelentős társadalmi-tapasztalati távolság választja el őket a kutatóktól. Ez a helyzet olyan megismerési módokat indokol, amelyek a lehető legkevésbé beavatkozók, és nem a kutató irányítása alatt zajlanak, ezáltal elősegítve a hiteles és érzékeny megértést.⁵

Negyedik érvünk a nyelvi távolság problémája, amely a jogi nyelvezet és a laikus jogalanyok hétköznapi nyelvhasználata között van. A jogi szövegek nyelvezete a társadalom széles rétegei számára gyakran nehezen értelmezhető, a joghoz való hozzáférés ily módon nem csupán intézményi, hanem nyelvi kérdés is. A kvalitatív módszerek alkalmazása lehetővé teszi a nyelvi értelmezés finom árnyalatainak megragadását, valamint olyan rejtett félreértések, szimbolikus jelentéstartalmak és kommunikációs akadályok feltárását, amelyek más – főként kvantitatív – megközelítésekkel könnyen láthatatlanok maradnának. Így ezek a módszerek nemcsak a jogi kommunikáció hatékonyságát, hanem a joghoz való hozzáférés egyenlőtlenségeit is komplexen feltérképezhetik, különösen olyan társadalmi kontextusban, ahol a jogi intézmények működése és a nyelvi egyenlőtlenségek egymást erősítve járulnak hozzá a társadalmi kirekesztés újratermeléséhez.⁶

Miklós (szerk.): *Empirikus jogi tanulmányok. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (Budapest: Osiris 2020) 433–460.

³ Szabó Ildikó: *Az ember államosítása: Politikai szocializáció Magyarországon*. (Budapest: Tekintet Alapítvány 1991); Csáková Mihály: „Ifjúság és politika. A politikai szocializáció kutatásáról” *Educatio* 2004/4. 535–550.; Tóth Fruzsina: „Történelmi kontextus és jogtudat” In Fleck Zoltán et al.: *A jogtudat narratív elemzése*. (Budapest: Eötvös 2017) 139–176.

⁴ Lásd Szabó (5. l.).

⁵ Kiss Valéria – Tóth Fruzsina Rozina: „Kutatásmódszertani megjegyzések az alávetett csoportok joghoz való viszonyának megismeréséhez” *Állam- és Jogtudomány* 2021/3. 43–73., <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.3.03>.

⁶ Jog és nyelv kapcsolatáról ld. Vinnai Edina: *Jog és nyelv határán. A jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása* (Budapest: Gondolat 2017) vagy Kurtán Zsuzsa – Sajgál Mónika – Vinnai Edina: „A jelentés tisztázása jogász-laikus interakcióban” in Besznay Rita (szerk.): *PORTA LIN-GUA 2016* (Budapest: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete) 405–418.

Jelen tanulmányban a fenti szempontokat figyelembe véve hat olyan kvalitatív kutatási módszert mutatunk be, amelyek reflektálnak a jogtudat kulturális meghatározottságára, a jog hatalmi dimenzióira és alávetett társadalmi helyzetekre. Az egyes módszerek ismertetésekor röviden kitérünk azok episztemológiai hátterére, gyakorlati alkalmazására, valamint bemutatunk példákat olyan (jogtudat)kutató-sokból, amelyek sikeresen alkalmazták az adott módszert saját kutatási kérdésük megválaszolására.

1. INTERJÚK ÉS JOGTUDATKUTATÁSOK

Magyarországon a jogtudatkutásokat kezdettől fogva, igazodva a nemzetközi kutatási irányokhoz, elsősorban kvantitatív, kérdőíves módszerek jellemezték, melyik az ún. KOL – Knowledge and opinion about Law – nevű kutatási hagyományba ágyazódott.⁷ Ugyanakkor a nemzetközi kutatómódszertani hagyományokban a kvalitatív interjús technikák is jelentős szerepet kapnak. Gondoljunk csak arra, hogy már Eugen Ehrlich is kvalitatív módszerek alkalmazását javasolta, pont amiatt, hogy az élőjog megismeréséhez – mely Ehrlich szerint leginkább hatással van egyének közti mindennapi viszonyokra – ezzel a módszerrel lehet eljutni.⁸ Ebben az alfejezetben röviden áttekintjük az interjús műfajok típusait, majd egy olyan jogtudatkutást mutatunk be, amely narratív élettörténet interjúkra épült.

Az interjús technikák klasszikus felosztása azok szerkesztettség alapján történik, így megkülönböztetünk strukturált, félig strukturált, mély- és narratív interjút. A *strukturált interjú* személyességükben és a kérdések típusában térnek el a kérdőíves módszertől, azaz személyesen zajlanak, és a kérdések között nyitott formájúak (is) szerepelnek. Ugyanakkor az interjú menetét szigorú struktúra szabályozza, az interjúvezető nem tehet fel kiegészítő kérdéseket.⁹

Félig strukturált interjúkról akkor beszélünk, ha az interjúvezető előre megírt, nyitott kérdéseket tesz fel, ugyanakkor lehetősége van visszakérdezni, pontosítást vagy bővebb kifejtést kérni az interjúalanytól.¹⁰ *Mélyinterjú* esetén a kérdések nincsenek előre meghatározva, csupán a kutatás témája és fókusza adott. Ilyenkor az interjú jobban hasonlít egy beszélgetésre, az interjúer a témán belül kérdez, irányítja a párbeszédet.¹¹

⁷ KULCSÁR Kálmán: *A jogismeret vizsgálata* (Budapest: MTA Állam- és Jogtudományi Intézete 1967); SAJÓ András: „Jogi nézetek az egyéni tudatban” *Állam- és Jogtudomány* 1976/3. 419–443; RÓBERT Péter – FEKETE Balázs: „Ki ellen nyerne meg ön egy pert?” in H. SZILÁGYI István (szerk.): *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017* (Budapest: Pázmány 2018)

⁸ Eugen EHRLICH: „A jogszociológia megalapozása” in VARGA Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok* (Budapest: MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Kiadványa) 64–80.

⁹ Irving SEIDMAN: *Interviewing as Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences* (New York: Teachers College Press 2013), Steinar KVALE – Svend BRINKMANN: *InterViews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. (California: Sage 2015), Norman K. DENZIN – Yvonna S. LINCOLN: *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (California: Sage 2018).

¹⁰ Lásd KVALE–BRINKMANN (9. l.).

¹¹ Lásd KVALE–BRINKMANN (9. l.).

A *narratív interjú* – bár bizonyos szempontból hasonlít a mélyinterjúhoz – módszertanilag kötöttebb műfaj. Klasszikus formája a narratív élettörténeti interjú, amely során a kutató ismerteti a vizsgálat fókuszát, majd arra kéri az interjúalanyt, hogy mesélje el élete történetét. Ezt követően az interjúvezető háttérbe húzódik: értő figyelemmel hallgat, jegyzetel, és nem irányítja az elbeszélést. Később, az elhangzottakra reflektálva, az interjúalany szavait visszatükrözve tehet fel további kérdéseket.¹² A narratív interjú azonban nem feltétlenül az egész élettörténetre terjed ki, alkalmazható szűkebb fókuszban is, például karrierinterjúk vagy egy-egy meghatározó esemény elbeszélése esetén.¹³

Az interjútipusok strukturáltsága vagy szerkesztettsége mellett egy másik fontos osztályozási szempont a kutatói beavatkozás mértéke. Ez arra utal, hogy a kutató mennyire tereli az interjúalanyt egy előre meghatározott gondolkodási keretbe, illetve mennyi teret enged számára saját gondolatainak kifejtésére. Míg a strukturált interjúk általában a kutató logikáját követik, addig a narratív interjúk az interjúalany gondolatmenetére épülnek. Ezáltal a kutató olyan narratívákhoz, identitás-elemekhez és normarendszerekhez férhet hozzá, amelyekre önállóan nem gondolt volna, vagy amelyeket egy előre megfogalmazott kérdéssor segítségével nem ismerhetett volna meg.¹⁴

Ezzel szemben a szerkesztett kérdések mentén zajló interjúk strukturáltabb, célzottabb válaszokat kínálnak a kutatási kérdésekre. Éppen ezért a kutatás célja – maga a kutatási kérdés – határozza meg, hogy melyik módszertani megközelítés a legmegfelelőbb. Feltáró jellegű vagy hatalmi viszonyokkal telített témák esetében a kevésbé irányított, nyitott módszerek mélyebb eredményeket hozhatnak. Ezzel szemben, ha egy már jól feltárt területen dolgozunk, érdemes lehet strukturáltabb technikákat alkalmazni.¹⁵

Számtalan olyan jogtudatkutatás van, ami interjúk módszerrel dolgozik¹⁶, de ennek a tanulmánynak a kereti között egy nemzetközi félig strukturált, valamint

¹² Gabriele ROSENTHAL: „Reconstruction of Life Stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews” *The Narrative Studies of Lives* 1993/1. 59–91. vagy Fritz SCHÜTZE: „Autobiographical Accounts of War Experiences. An Outline for the Analysis of Topically Focused Autobiographical Texts – Using the Example of the »Robert Rasmus« Account in Studs Terkel's Book, »The Good War«” *Qualitative Sociology Review* 2004/1. 224–283., <https://doi.org/10.18778/1733-8077.10.1.10>.

¹³ Több olyan magyar jogtudatkutatás is van, ami ezekkel a spektrumvariánsokkal kísérletezik. Az első narratív élettörténet kutatás, mely a jogtudat feltárására szolgált az in FLECK Zoltán et al.: *A jogtudat narratív értelmezése* (Budapest: Eötvös 2017), amelyben kulturalista megközelítésében a kutatók harminckilenc élettörténet-interjú készítették. Szűkítő módon, karrierutakra koncentrálnak készült a *Nők a jogászai pályán* c. kutatás, melyben a jogász nőket érő diszkriminatív gyakorlatot próbálták a kutatók narratív, de a karrierre fókuszáló interjúkkal feltárni. Egy, a spektrumot tágító kutatás pedig a *Demokráciához való viszony családtörténeti háttérben* c. jelenleg is futó OTKA kutatás (kutatásvezető: dr. Vajda Júlia), mely során a család és egyéni élettörténet is feltárásra kerül.

¹⁴ VAJDA Júlia – KOVÁCS Éva: „Élettörténet – kutatás a szociológiában. Identitás és narratíva” in FELKAI Gábor – MOLNÁR Attila Károly – PÁL Eszter (szerk.): *Forrásvidékek. Tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára*. (Budapest: Új Mandátum 2002) 352–366.

¹⁵ Lásd KISS–TÓTH (5. l.).

¹⁶ Patricia EWICK – Susan SILBEY: *The Common Place of Law. Stories from Everyday Life*. (Chicago: The University of Chicago 1998), <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226212708.001.0001>.

egy hazai, narratív élettörténetinterjúkkal dolgozó 2017-es kutatás bemutatására vállalkozunk. Az egyik interjú alapozó kutatás Patricia Ewick és Susan Silbey nevéhez fűződő *The Common Place of Law* című munkája. Silbey és Ewick kutatása: a jog fogalmának, valamint a jog és társadalom kapcsolatának értelmezése, és a kutatási módszertan tekintetében is változtat. Így a kutatás jogfogalma nem illeszkedik a hagyományos értelmezési keretbe, mivel nem csak a hivatalos, írott jogra (*law*) és joghasználatra szűkítik le a kutatás fókuszát, hanem ugyanúgy vizsgálják a jogiasság (*legality*) kérdését. A jogiasság ebben a megközelítésben egy valóságot konstruáló elemként jelenik meg, azaz olyan értelmezési keret, melyben az egyén egy jogias elbeszélés – de nem formális jogi – mentén keretezi a narratíváját. Azaz a jog fogalma komplexebbé válik, a társadalmat és az egyéni cselekvést alapvetően alakító normákká táguul.¹⁷ A szerzők emellett a kulturalista fordulatnak megfelelően a jogot, társadalmi konstrukcióként, a kultúra részeként elemzik. Így egyrészt a joghoz nem intézményi oldalról közelítenek, hanem a hétköznapi szintjén, a mindennapos megjelenésében vizsgálják.¹⁸

Módszertani szempontból pedig kvalitatív kutatásuk empirikus alapját a véletlen mintaválasztáson alapuló félig-strukturált interjúk adják, összesen 430, melyeket elemezve három joghasználati stratégiát különítettek el. Az első és az ő kutatásuk alapján leggyakrabban használt, konform joghasználati stratégia¹⁹ a jogot használó (*with the law*), amikor az egyén konkrét céljai elérése érdekében, „rendeltetésének megfelelően” használja a jogot. Nagyon hasonló stratégia a jogot elfogadó (*before the law*), amely annyiban tér el az elsőtől, hogy valamilyen absztraktabb cél mentén használja a jogot, például a közösség érdekéért, vagy egy emancipációs törekvés mentén. És végül az utolsó stratégia az a joggal szembenálló (*against the law*), amelyben a cél a jog elkerülése.²⁰

Hazai vonatkozásban a *Jogtudat narratív értelmezése* egy 2014–2017 között zajló országos vizsgálat volt Fleck Zoltán vezetésével.²¹ A kutatás a kulturalista jogtudat kutatásba ágyazódik, melynek lényege, hogy a jogot nem intézményi gyakorlatokon keresztül, hanem a mindennapi életbe ágyazottan vizsgálja. Így a vizsgálat nem korlátozódik a jog írott formájára, sokkal inkább arra a normatív valóságra, amiben az egyén él, amiből tapasztalatait szerzi. Azaz arra fókuszál, hogy az egyénnek milyen tapasztalatai vannak a joggal, egyáltalán mit értelmez jogként, hogy milyen a viszony a normavilághoz, és milyen stratégiákat alakít ki jogilag releváns esetekben. A feltáró jellegű kutatás során 39 interjú készült, amiből természetesen leginkább további kutatások alapozhatók meg. Az empiria alapján megállapítható, hogy az interjúalanyok, még a legközvetlenebb jogi élményeiket sem élik meg jogi élményként, hanem személyes és komplex történetként mesélik el. Főleg az idősebb interjúalanyok körében kimutatható az a történelmi hatás, ami a különböző történel-

¹⁷ Ld. EWICK–SILBEY (17. l.).

¹⁸ EWICK–SILBEY (17. l.).

¹⁹ Ezen stratégiák mintázata nagyfokban eltérhet régióként. Így Hollandia és Magyarország között hatalmas különbségek lehetnek a domináns stratégia tekintetében.

²⁰ EWICK–SILBEY (17. l.).

²¹ FLECK Zoltán et al.: *A jogtudat narratív értelmezése* (Budapest: Eötvös 2017).

mi korok joghasználata, a jogon keresztüli elnyomás milyen stratégiaalkotásra inspirálta őket. És általában, hogy a jog mennyire nem eszköz az egyén kezében, ami jogállamiság szempontjából is felvet erős kérdéseket.²²

2. FÓKUSZCSOPORTOS KUTATÁS

Interjúk esetén egy újabb lehetséges klasszifikációs szempont a résztvevők száma szerint egyéni és csoportos kategóriára bontás.²³ Utóbbi kategórián belül további alcsoportot képez a fókuszcsoporthoz tartozó kutatás.

A fókuszcsoport a hazai jogtudatkutatásokban jelenleg kevésbé népszerű adatgyűjtési módszer, ugyanakkor a szerzők véleménye szerint jelentős potenciált hordoz számos területen a jogtudat, a jogalkalmazói attitűdök, továbbá a jogértelmezési mintázatok vizsgálatában, különösen akkor, ha a kutatás célja a jogi diskurzusok, tapasztalatok és percepciók közösségi szintű feltárása. Amennyiben elfogadjuk, hogy a joggal kapcsolatos attitűdök, értelmezések, tapasztalatok kollektív és társadalmi konstrukciók, amelyeket individuális és társas folyamatok formálnak, a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések nem csupán adatok forrásai, hanem egyben azok előállító közegei is. Ez az aspektus különösen fontos lehet olyan jogi területeken, ahol a társadalmi norma és a jogi norma közötti feszültség tapasztalható. A jogszociológia területén a fókuszcsoport hasznos lehet például egy adott törvénymódosítás társadalmi recepciójának, a jogi normák hétköznapi jelentésének vagy a bírósági eljárásokkal kapcsolatos bizalom kérdéseinek vizsgálatára is.

A fókuszcsoport olyan kvalitatív adatgyűjtési módszer, amely során egymást korábban nem ismerő személyek – jellemzően hat–tíz résztvevő – egy előre meghatározott tematika (ún. vezérfonal) mentén, kontrollált körülmények között, irányított beszélgetést folytatnak.²⁴ A módszer erőssége abban rejlik, hogy a csoportdinamika révén olyan társas interakciók figyelhetők meg, amelyek az egyéni interjúkban rejtve maradnak. A módszer lehetőséget ad arra, hogy a résztvevők ne csak saját véleményüket fogalmazzák meg, hanem egymás tapasztalatait megismerve azokra is reflektáljanak, a vélekedések interakcióján keresztül pedig kollektív értelmezések és rejtett konszenzusok, illetve konfliktusok is feltárhatók.²⁵

Módszertani szempontból a fókuszcsoporthoz tartozó kutatás egyik meghatározó lépése a résztvevők körültretekintő kiválasztása. A mintavétel során figyelembe kell venni a kutatás szempontjából releváns társadalmi jellemzőket (pl. életkor, nem, iskolai végzettség stb.), ugyanakkor az is fontos, hogy a csoporttagok várhatóan elegendő közös tapasztalattal rendelkezzenek ahhoz, hogy a beszélgetés dinamikája természete-

²² Lásd FLECK (21. l.).

²³ LENGVELNÉ MOLNÁR Tünde: *Kutatástervezés*. Elektronikus tananyag. (Eger: Eszterházy Károly Főiskola 2013) 101.

²⁴ VICSEK Lilla: *Fókuszcsoporthoz tartozó* (Budapest: Osiris 2006).

²⁵ ROSALINE S. BARBOUR– JENNY KITZINGER (szerk.): *Developing Focus Group Research: Politics, Theory, and Practice* (London: Sage 1999).

tes módon kialakulhasson közöttük.²⁶ A jogtudomány területéhez tartozó témáknál fókuszcsoporthoz esetén kihívást jelenthet, hogy a jogi szaknyelv, a jogász nyelvhasználat gyakran elidegenítő hatású. Emiatt a beszélgetést vezető *moderátor* feladata, hogy a (felesleges) szaknyelv használatától tartózkodva minden résztvevő számára hozzáférhető módon irányítsa a beszélgetést.

A moderátor szerepe tehát sokrétű, nem csupán technikai, hanem érdemi is. Képesnek kell lennie arra, hogy olyan légkört teremtsen, amelyben a résztvevők szabadon oszthatják meg gondolataikat, tapasztalataikat, még akkor is, ha azok ellentétesek vagy akár konfliktusosak a többi résztvevőével. Fontos, hogy a moderátor a beszélgetés során aktívan hallgasson, ugyanakkor szükség esetén irányított kérdésekkel segítsen kibontani a háttérben meghúzódó véleményeket. Jogszociológiai kutatások során a különösen érzékeny kérdések (pl. diszkriminációs tapasztalatok, igazságszolgáltatással szembeni bizalmatlanság) feltárása esetén elengedhetetlen a megfelelő empátiás készség, és kulcsfontosságú az etikai normák szigorú betartása is.

Az adatrögzítés módja alapvetően hang- és videófelvétel, továbbá a megfigyelők által készített részletes jegyzetelés. A beszélgetés után a felvételek teljes körű átírása történik.²⁷ Az elemzés az elhangzottak vizsgálata mellett kiterjed a diszkurzív szerkezetek, a társas interakciók, továbbá a konszenzusépítés és véleményütköztetések feltérképezésére is. Ez kifejezetten érdekes lehet például akkor, ha a kutatás a jog legitimációjának vagy az állami intézményekkel szembeni bizalom alakulásának vizsgálatára irányul.

Mint minden módszernek, a fókuszcsoporthoz tartozó kutatásnak is megvannak a maga korlátjai, amelyeket fontos mérlegelni alkalmazása előtt. A csoporthatás következtében előfordulhat, hogy egyes vélemények elnyomódnak, különösen akkor, ha a résztvevők közötti társadalmi státuszkülönbségek jelentősek. A megfelelési kényszer vagy a vélt társas nyomás is torzíthatja az eredményeket, hiszen a résztvevők hajlamosak lehetnek társadalmilag elvárt válaszokat adni.²⁸ Ezek mérséklésére van lehetőség, többek között heterogén, de koherens csoportok összeállításával, illetve a moderátor tudatos szerepvállalása és az anonim adatkezelés szigorú biztosítása segíthet minimalizálni az adatok torzulását.

Fekete Balázs 2017–2021 között zajló *A jogosultság kultúra hiánya a közép-európai jogi kultúrákban. Mítosz vagy valóság?*²⁹ című kutatásában kevert módszertant alkalmazott. A kvantitatív kutatás eredményei alapján kirajzolódott általános trendek mellett a mikrodinamikák megértése érdekében fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálatokat végeztek.³⁰ A pandémia miatt online, négyfős, kor és jogi tapasztalat szerinti csoportokkal

²⁶ Lásd VICSEK (24. l.); SIKLAKI István: *Vélemények mélyén. A fókuszcsoporthoz tartozó kutatás alapmódszere* (Budapest: Kossuth 2006).

²⁷ Lásd VICSEK (24. l.).

²⁸ Lásd VICSEK (24. l.).

²⁹ FEKETE Balázs, FK125520, <http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=920&key-word=125520#results>.

³⁰ FEKETE Balázs: „Rights Consciousness in Hungary. What is Behind the Numbers? Lessons of a Focus Group Study” in Ulrike SCHULTZ et al. (szerk.): *Combining the Legal and the Social in Sociology of Law: An Homage to Reza Banakar* (Oxford: Hart Publishing 2023) 173–188., <https://doi.org/10.5040/9781509959419.ch-013>.

folytattak beszélgetéseket³¹, hogy feltárják: miért idegenkednek az emberek a jogi eljárásoktól konfliktusaikban, és hogy hogyan befolyásolja a korábbi jogi tapasztalat a jogtudatot. A fókuszcsoporthoz résztvevői a jogot homogén, hétköznapi jelenséggé élték meg, nem különböztetve meg a jog különböző aspektusait, mint egyes jogokat vagy a szerződéseket. Az igazságosságra vagy erkölcsre való hivatkozás szinte teljesen hiányzott a beszélgetésekből, ami a jog morális alapjainak gyengülését jelezheti. A jogi szabályok és a mindennapi konfliktuskezelés között nagy szakadék tátong; a jog háttérként van jelen, míg a résztvevők inkább személyes megoldásokat preferáltak.³²

3. JOGI TÖRTÉNETMESÉLÉS A JOGTUDATKUTATÁSOKBAN

A kilencvenes évek végétől a jogi történetmesélés is egyre fontosabb módszertani megközelítéssé válik. A történetek, illetve ellentörténetek elbeszélésének feltárása kimondottan emancipatorikus céllal történt, azért, hogy az alávetett, elnyomott csoportok hangja is felszínre kerüljön.³³ A jogi történetmesélés jelentős mértékben hasonlít a narratív interjú szűk fókuszú variánsához, mikor is egyetlen történetre koncentrálunk az elbeszélésben. Ilyen narratívák feltárása segíthet minket abban, hogy olyan emberek és csoportok joghoz fűződő viszonyát, attitűdjét vagy egy adott jogi helyzetben való cselekvési stratégiáját megértsük, akiknek az érdekeit kevésbé veszi figyelembe a többségi társadalom.

Kérdés ugyanakkor, hogy mennyire lehet különálló kutatási módszernek tekinteni a jogi történetmesélést, hiszen mind alkalmazása, mind episztemológiai kiindulópontja jelentősen kapcsolódik az interjúkhoz, különösen a narratív interjúkhoz. Véleményünk szerint inkább nézőpontjában van egy karakteres distinkciós pont. Jogi történetmesélés esetén a kutató egy-egy jogi történet ismertetésére kéri fel az elbeszélőt, amit rendkívül változatos módon, ám meghatározóan narratív visszakerdezővel meséltet el. Episztemológiai szempontból szintén a narratív tudományhoz áll közel, mely szerint az emberi kommunikáció alapja a történetmesélés. A történet nem csupán események láncolatát tárja fel, de tanúskodik érzelmekről, indítékokról, stratégiákról és arról a társadalmi, jogi realitásról is, amibe a történet ágyazódik.³⁴

Bár a fentiek nem indokolják feltétlenül, hogy külön módszertanként foglalkozunk vele, de a speciális fókusz és vizsgálandó csoport talán mégis megalapozza ezt. A jogi történetmesélés csupán jogi történetekre fókuszál, és explicit célja, hogy feltárja a jogi konfliktusok kisebbségi értelmezését.³⁵ Az irányzat úttörője Richard

³¹ Az online forma korlátozta a metakommunikatív jelek megfigyelését, de az arckifejezések (pl. elégedetlenség, öröm) a kutatók szerint észlelhetők voltak.

³² Lásd FEKETE (30. l.).

³³ Richard DELGADO: „Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative” *Michigan Law Review* 1989/8. 2411–2441., <https://doi.org/10.2307/1289308>.

³⁴ Jerome BRUNER: „A gondolkodás két formája” in LÁSZLÓ János – THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia* (Budapest: Osiris 2001) 27–58. vagy LÁSZLÓ János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába* (Budapest: Új Mandátum 2005).

³⁵ Derrick A. BELL: *And We Are Not Saved: The Elusive Quest for Racial Justice* (New York: Basic Books 1987); Derrick A. BELL: *Gospel Choirs: Psalms of Survival for an Alien Land Called Home*

Delgado, a Critical Race Studies meghatározó alakja, akinek kiindulópontja az, hogy az afroamerikai lakosság – vagy a nem fehér lakosság – narratívái nem képzik részét az amerikai kánonnak. Így van egy olyan jogi vagy jogosultsági értelmezési keret, melyben az elnyomás narratívái nem kapnak szerepet, ami hozzájárul az elnyomó struktúrák láthatatlanságához.³⁶

Hazánkban Matyasovszky-Németh Márton vizsgálta Bertók László perét, annak *Piusz* című munkáján keresztül.³⁷ Bertók László középiskolában írt versei miatt lesz eljárás alá vonva 1955-ben, aminek következtében öt hónapot tölt elzárás alatt a ÁVH kaposvári pincéjében. Matyasovszky (2018) amellett érvel, hogy Bertók elbeszélésén keresztül nem pusztán egy koncepciós jogi eljárást ismerhetünk meg, de annak társadalmi beágyazottságát, hatalmi hátterét, valamint az eljárás alá vont életére gyakorolt hatását, érzelmeit és értelmezését is. A történet maga tanúbizonyság az elnyomás természetéről és a szerző joghoz való viszonyáról is.³⁸ H. Szilágyi István szintén felhívja a figyelmet a jogi történetmesélés fontosságára a *Kínos történetek. Jogi történetmesélés és jogszociológia* című tanulmányában, melyben hangsúlyozza a történetek révén olyan valóságprezentációkat hordoznak magukban, melyek alkalmasak arra, hogy az egyén – a történet mesélő – komplex valóságát megérthessük. Különösen fontos lehet ez, hívja fel a figyelmet H. Szilágyi, jogtudat kutatások esetében, amennyiben a jog hétköznapióságának összetett viszonyait szeretnénk vizsgálni.³⁹

4. DISKURZUSELEMZÉS, JOGGYAKORLAT-ELEMZÉS

A diskurzuselemzés a társadalomtudomány számos területén régóta ismert módszer, amit a jogtudomány területén is érdemes lehet alkalmazni. A klasszikus jogtudomány a jogi normák dogmatikai vizsgálatára, azok belső logikájára koncentrál, ezzel szemben a diskurzuselemzés módszere azt vizsgálja, hogy hogyan működik a jog társadalmi gyakorlatként, hogyan keletkezik, formálódik és alkalmazódik a jogi nyelvhasználatban, az intézményi döntésekben, és azok értelmezésében. A joggal és

(New York: Basic Books 1996); Derrick A. BELL: *Silent Covenants: Brown v. Board of Education and the Unfulfilled Hopes for Racial Reform* (New York: Oxford University Press 2004), <https://doi.org/10.1093/oso/9780195172720.001.0001>, továbbá: Patricia J. WILLIAMS: *The Alchemy of Race and Rights: Diary of a Law Professor* (Cambridge: Harvard University Press 1991). Richard DELGADO: „Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative” *Michigan Law Review* 1989/8. 2411–2441., <https://doi.org/10.2307/1289308>.

³⁶ Richard DELGADO: „Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative” *Michigan Law Review* 1989/8. 2411–2441., <https://doi.org/10.2307/1289308>.

³⁷ MATYASOVSKY-NÉMETH Márton: „Személyes történelem és jog Bertók László Priusz című munkájában” in BODNÁR Kriszta – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: MTA TK JTI, 2018) 141–153., lásd még Kiss Valéria: „Nehéz döntések – A demenciával kapcsolatos jogi kérdések irodalmi reprezentációjának elemzése” *Állam- és Jogtudomány* 2024/4. 72–84., <https://doi.org/10.51783/ajt.2024.4.05>.

³⁸ Lásd MATYASOVSKY-NÉMETH (37. l.).

³⁹ H. SZILÁGYI István: „Kínos történetek. Jogi történetmesélés és jogszociológia” in BODNÁR Kriszta – FEKETE Balázs (szerk.): *Iustitia meghallgat. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* (Budapest: MTA TK JTI, 2018) 203–217.

jogtudománnyal kapcsolatos diskurzuselemzések értelmezhetők úgy is, mint a „jog és nyelv” (law and language) irányzat egyik specifikus ága, amely az angolszász tudományos diskurzusban az 1970-es évektől kezdődően jelent meg.⁴⁰ A módszer kiindulópontja, hogy a jog nemcsak szabályok összessége, hanem nyelvi konstrukció, amely egy adott hatalmi és társadalmi kontextusban képződik.

A joggyakorlat-elemzés a bírósági döntések, határozatok és jogértelmezési minták szisztematikus vizsgálatát jelenti. Célja annak feltárása, hogy hogyan alkalmazzák a bírók a jogszabályokat a konkrét ügyekben, milyen értelmezési elveket követnek munkájuk során. A jogásztársadalom számára a módszertan elnevezése ismerősen cseng, hiszen az Alaptörvény kimondja, hogy a Kúria biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét⁴¹, amelynek részeként a Kúria joggyakorlat-elemző csoportjai vizsgálják a magyar bíróságok ítélkezési gyakorlatait.⁴²

A diskurzuselemzés és a joggyakorlat-elemzés mint kvalitatív kutatási módszerek a számszerűsíthető adatgyűjtés és azok statisztikai vizsgálata helyett a nyelvhasználat társadalmi jelentéseire és hatásaira összpontosítanak. A jogi szövegek diskurzuselemzése során a kutató nemcsak a nyelvi formákat, hanem azok társadalmi, ideológiai és hatalmi beágyazottságát is vizsgálja. Így például egy ítélet szövegében nemcsak az alkalmazott jogszabályt, hanem a nyelvi retorikát, az implicit értékítéleteket és a hatalmi viszonyokat is feltérképezheti. A diskurzuselemzés és a joggyakorlat-elemzés kapcsolódása tehát abban áll, hogy a bírósági döntések vizsgálata nem merül ki a normatív tartalom elemzésében, hanem kiterjeszthető a döntések nyelvi konstrukcióira is. Ez lehetővé teszi a jogalkalmazás kulturális és társadalmi kontextusának mélyebb megértését.

A módszertan alkalmazásának első lépése a vizsgálni kívánt (jogi) diskurzus és a kutatási kérdés meghatározása. Ezután következik a minta összegyűjtése, a releváns szövegek (ún. szövegkorpusz) összeállítása – pl. ítéletek, alkotmánybírósági határozatok begyűjtése. A diskurzuselemzés két fő megközelítést kínál az elemzést végzők számára. Az egyik módszer előzetes szociológiai kategóriák – például ideológiák – alapján vizsgálja a szöveget, és a nyelvi megnyilvánulásokat ezek tükröződéseként értelmezi, így kauzális, ok-okozati magyarázatokra törekszik. A másik, úgynevezett strukturális megközelítés elveti az előfeltételezett kategóriákat, és a diskurzus belső logikáját, szereplőit, kijelentéseit, rejtett előfeltevéseit elemzi. Ez a megközelítés nem zárja ki a diskurzus egészének leírását, és lehetőséget teremt a versengő jelentések komplex struktúrájának feltárására.⁴³

⁴⁰ VINNAI Edina: „Jog és nyelv kutatások” in SZABÓ Miklós (szerk.): *Nyelvében a jog: Nyelvhasználat a jogi eljárásban* (Miskolc: Bibor 2010) 65–90.; PÁL Gábor: „Kvalitatív esettanulmány és diskurzuselemzés” in JAKAB András – SEBŐK Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások: Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (Budapest: Osiris 2020) 461–475.

⁴¹ Magyarország Alaptörvénye 25. cikk (3).

⁴² A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény 29.§ (1); ZÖDİ Zsolt: „Módszertani javaslatok és gyakorlati megjegyzések a Kúria joggyakorlat-elemző tevékenységéhez” *Forum Sententiarum Curiae* 2018/2. 13–18.

⁴³ GLÖZER Rita: „A diskurzuselemzés módja és értelme” in FLEISCHMIDT Margit (szerk.): *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban* (Budapest: ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet 2007).

A kontextus elemzése – társadalmi, politikai háttér, jogalkotási folyamat stb. – nagy jelentőséget játszik a szövegek értelmezésében. Az elemzési egységek kijelölése (pl. normatív kijelentések, retorikai formák, egyes kulcsszavak, kifejezések) után történik a szövegek kódolása kvalitatív adatfeldolgozó szoftverrel vagy kézi tartalomelemzéssel. A kutató ezt követően rekonstruálja a szövegben a domináns és alternatív diskurzusokat. Végül az elemzés kritikai értelmezéssel zárul: feltárja, hogyan járul hozzá a jogi nyelv társadalmi normák és hatalmi viszonyok fenntartásához vagy megkérdőjelezéséhez.

Talán érthető, hogy a diskurzuselemzéshez szükséges kutatási anyagok begyűjtése számos akadályba ütközhet, a jogtudatkutatás területén kevés hazai példát találunk. Magyarországon 2000 és 2003 között zajlott a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának interdiszciplináris kutatása a Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék és az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék együttműködésében. A kutatás célja az igazságszolgáltatás szociolingvisztikai vizsgálata volt, különös tekintettel a jogi eljárások során használt nyelvre.⁴⁴ A mintegy húszórás hangfelvételen alapuló kutatás egyik izgalmas vetülete a büntetőeljárások során felvett tanúvallomások eredeti, elhangzott szövegének és a jegyzőkönyvben található átirások összevetése volt. Bár a kihallgatások és a jegyzőkönyvvezetés kritériuma, hogy az elhangzott szöveg tartalmát nem torzíthatja annak átirása, mind a magyar rendőrségi gyakorlatban, mind a vizsgált bírósági tárgyalásokon igaznak bizonyult, hogy a „kérdés-felelet-gépelés” és „kérdés-felelet-diktálás” technika alkalmazása miatt a ténylegesen elhangzó és a jegyzőkönyvekben rögzített diskurzusok számos ponton eltértek egymástól.⁴⁵ A szerzők feltételezése szerint ez az alávett csoportok esetében tovább nehezítheti a joghoz való hozzáférést és a hatékony jogérvényesítést.

5. JOGI ETNOGRÁFIA

A jogi etnográfia is kimondottan hasznos módszertani irány lehet abban az esetben amennyiben a jogtudat kulturalista megközelítésébe ágyazódik a kutatásunk. Az etnográfia az antropológiai módszertanból indul ki, de kimondottan jogi folyamatok és értelmezések feltárására használják. Maga a módszer több etikai szempontot is felvet, a beavatkozó természete folytán. Kezdetben az európai modernitástól eltérő fejlődésű társadalmakat vizsgálták vele, és mint ilyen erősen implementált egyfajta „gyarmatosító” attitűdöt. Ugyanakkor az etnográfia rendkívül részletes módon segíthet megértenünk jelenségeket. Talán akkor érdemes leginkább használni, ha egy-egy jól körülhatárolható csoport vagy szubkultúra jogtudatának értelmezését tűzzük ki célul. Ebben az esetben a kutató bevonódik a vizsgálandó csoportba, megfigyeli viselkedésüket, verbális és nonverbális kommunikációjukat, stratégiájuk-

⁴⁴ SZABÓ Miklós (szerk.): *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban* (Miskolc: Bíbor 2010).

⁴⁵ VINNAI Edina: „A diskurzus kötött rendje: Kihallgatás és jegyzőkönyvvezetés a magyar büntetőeljárásban” in SZABÓ Miklós (szerk.): *Nyelvében a jog. Nyelvhasználat a jogi eljárásban* (Miskolc: Bíbor 2010) 153–191.

kat és ebből próbál következtetéseket levonni.⁴⁶ Mind a közösségi involváció folyamatának, mind az ottani megfigyelések rögzítésének fontos módszertani és etikai aspektusai vannak.

Talán a legfontosabb mozzanata egy etnografikus módszerrel történő kutatásnak a közösségbe való bevonódás momentuma, hiszen ez nemcsak a kutatás módját, de tartalmát is meghatározza. Ebben meghatározó tényező egy olyan bizalmi kapcsolat kiépítése, ami teret enged a kutatóknak az empirikus anyag gyűjtéséhez, így olyan szereplők megtalálása, akik kulcsfiguraként közelebb tudnak vinni minket a kutatási terephez. A kulcsfigurákkal való stabil kapcsolat kialakítása így döntő jelentőségű tényező.

Módszertani szempontból a másik kiemelten fontos elem a terepnapló készítésének módja. A megfelelően rögzített jegyzetekből, azaz a személyes tapasztalatok rögzítéséből kell a kutatónak előállítania azt az adathalmazt, amit később elemezni fog. A kutatói tapasztalatokat két módon érdemes dokumentálni, terepjegyzetként és kutatási naplóként. Míg előbbi az események pillanatában készített jegyzet, utóbbi napi reflexió a nap eseményeiről.⁴⁷

Az etnografikus módszerek episztemológiai kiindulópontja, hogy bizonyos jelenségek megértéséhez a lokális folyamatok, a helyi kontextus feltárása szükséges.⁴⁸ Ugyanakkor a vizsgálat tárgya nem maga a terep, hanem a közösség, csoport, szubkultúra. Clifford Greetz, az antropológia módszerének egyik megkerülhetetlen alakja, egyenesen amellett érvel, hogy ezen közösségek megérésével olyan absztrakt fogalmak társadalmi megnyilvánulását érthetjük meg, mint például legitimitás, struktúra, integráció,⁴⁹ és bár ezt nem írja, de akár a jogtudat is ez utóbbiak közé tartozhat. Ugyanakkor ezeknek a módszereknek jelentős kritikájuk is van, hiszen természetesen beavatkozó módszerről beszélünk, amiben a kutató hatással van az eseményekre, természetesen torzítja az empirikus anyagot.⁵⁰ Ez a probléma nem letagadott a jelenlegi etnográfiaiban, sokkal inkább reflexivitásra készíti a kutatókat. Válasz erre ön-etnográfiai megközelítésben rejlik, amikor a kutatónak kifejezetten reflektálnia kell saját szerepére, érzelmeire és értelmezésére, így explicitté téve azt a distinkciót a tudományos és olvasó közönségnek, hogy mi a saját értelmezése, és melyek az empirikus adatok.

Míg a hazai szociológia⁵¹ és nemzetközi jogszociológia szívesen nyúl etnografikus módszerekhez, addig a jogszociológiában ez kevésbé elterjedt módszer. Az egyik

⁴⁶ George E. MARCUS – Michael M. J. FISCHER: „Az antropológia mint kultúrkritika” *Lettre* 1995/18., epa.oszk.hu/00000/00012/00002/14.htm.

⁴⁷ James CLIFFORD: „Notes on (Field)notes” in Roger SANJEK (szerk.): *Fieldnotes. The Makings of Anthropology* (New York: Cornell University Press 1990) 47–70., <https://doi.org/10.7591/9781501711954>.

⁴⁸ GyÖRy Csaba: „Jogi etnográfia” in JAKAB András – SEBŐK Miklós (szerk.): *Empirikus jogi tanulmányok. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek* (Budapest: Osiris 2020) 433–460.

⁴⁹ Clifford GEERTZ: „Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez és a bennszülöttek szemszögéből: Az antropológiai megértés természetéről” in NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): *Az értelmezés hatalma* (Budapest: Századvég 1994) 126–170., 200–216.

⁵⁰ Lásd GyÖRy (48. lj.).

⁵¹ Ugyanakkor vannak olyan, alapvetően szociológiai kutatások, melyeknek vannak olyan megállapításai, amire esetlegesen tud alapozni a jogszociológia is. Ld. pl. Feischmidt Margit, Szombati Kristóf.

legfontosabb jogtudatkutatás, amely etnografikus eszközökkel dolgozik, Sally Engle Merry nevéhez kapcsolódik. Merry (1990) az Egyesült Államok munkásosztályát vizsgálata⁵² helyi bíróságok és mediációs programok működésének tanulmányozásán keresztül. Legfontosabb megállapítása, hogy a jogi eljárások úgy keretezik át a konfliktusokat, melyek eltávolodnak az egyén értelmezésétől. Így a jogi eljárások nem nyújtanak megoldást a problémára, nem veszik figyelembe az egyén akaratát. A módszer arra is alkalmas volt, hogy feltárja és empirikus úton bizonyítsa azt a jól dokumentált jelenséget, hogy a munkásosztály afroamerikai tagjai, és különösen az afroamerikai nők miért fordulnak sokkal ritkábban jogi fórumokhoz. Az empirikus adatok alapján megállapítható, hogy ezek az egyének azok, akik a leginkább szembesülnek a fenti értelmezési deficittel, azaz, hogy a jogalkalmazó szervek és szereplők nem veszik figyelembe az ő tapasztalatait, hanem attól eltávolodva próbálják egy olyan jogi diskurzusba terelni azt, ami nem tükrözi vissza sem az ő értelmezésüket, sem az ő érdekeiket.⁵³

6. MEGFIGYELÉS

A jogi etnográfia és a megfigyelés módszere között szoros kapcsolat van, de a kettő nem ugyanazt jelenti. A megfigyelés egy adatgyűjtési eszköz, amíg – ahogyan az imént bemutattuk, a jogi etnográfia komplex módszertani megközelítés, amely magában foglalja (többek között) a megfigyelést is.

A megfigyelés mint kutatási módszer a jogszociológiai kutatások megfelelő eszköze lehet, különösen akkor, ha a jogszabályok szövegének megértése mellett azok alkalmazásának, társadalmi kontextusának és a jog gyakorlati működésének feltárása is a kutatás célja. A megfigyelés klasszikusan a kvalitatív módszerek közé tartozik, kvalitatív adatok gyűjtésére alkalmas. A módszer alkalmazása során a kutató nem csupán adatokat gyűjt, hanem a jog működésének szituatív, dinamikus és sokszor implicit aspektusait is feltárhatja.⁵⁴ Azoknak a helyzeteknek, eseményeknek a megfigyelése, amelyek kapcsolódnak a jog világához – például bírósági tárgyalások, mediációs folyamatok, közigazgatási ügyintézés vagy akár egy közjegyző előtt zajló eljárás – lehetőséget teremt a jog társadalmi megnyilvánulásainak közvetlen vizsgálatára.

A megfigyelés típusai között különbséget tehetünk aszerint, hogy a kutató jelen van vagy nincsen jelen a megfigyelés során. Amennyiben a kutató jelen van a megfigyelés során, eltérő szerepeket ölthet magára aszerint, hogy milyen mértékben és módon vesz részt a vizsgálni kívánt eseményekben. Abban az esetben, amikor a megfigyelő (kutató) kívülállóként szemléli a folyamatokat, nem lép interakcióba a megfigyelés alanyaival, és nem vonódik be az eseményekbe, passzív megfigyelésről

⁵² Sally Engle MERRY: *Getting Justice and Getting Even: Legal Consciousness among Working-Class Americans*. (Chicago and London: The University of Chicago Press 1990).

⁵³ Lásd MERRY (52. l.).

⁵⁴ EARL BABBIE: „A megfigyelés módjai” in Uő: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* (Budapest: Balassi 2008) 248–399.

beszélünk. Ezt nevezi Marshall és Rossman (1995) tökéletes megfigyelőnek. Ezzel szemben, ha a megfigyelő aktívan jelen van a vizsgált folyamatban, esetleg maga is az események részesévé válik, teljes résztvevői szerepről beszélünk.⁵⁵ Az első esetben a megfigyelő várhatóan objektíven képes rögzíteni az adatokat, az utóbbi révén mélyebb, kontextuálisabb megértésre nyílik lehetőség.⁵⁶ A jogi környezetben végzett megfigyelés külön kihívása, hogy a jog formális jellege elrejtetheti a döntéshozatal informális aspektusait, így a kutatónak jó érzékkel kell észlelnie a verbális kommunikáción túli jeleket – a testbeszédet, mimikát, hallgatásokat, hangsúlyokat vagy akár a teremelrendezésből fakadó hatalmi viszonyokat.

Fontos módszertani és etikai kérdés, hogy a megfigyelés nyíltan vagy rejtetten történik-e – azaz a megfigyelt személyek tudnak-e arról, hogy megfigyelés tárgyai vagy hozzájárulásuk nélkül gyűjtünk róluk adatokat.⁵⁷ Jogilag és etikailag érzékeny terepen – például bíróságokon vagy zárt intézményekben – a nyílt megfigyelés az egyetlen legitim út, amely viszont befolyásolhatja a szereplők viselkedését, torzítva ezzel az adatokat.

Mint minden módszer esetén, itt is kiemelten fontos a megfigyelés megtervezése és kidolgozása. A megfigyelés során rögzített adatok megbízhatósága és érvényessége nagymértékben múlik a kutató előzetes koncepcionális felkészültségén, a megfigyelési szempontok világos megfogalmazásán, az operacionalizáláson és az adatgyűjtés rendszerességén. A strukturált megfigyelés előre meghatározott kategóriák mentén halad, míg a strukturálatlan megfigyelés nagy rugalmasságot enged, ezáltal lehetővé teszi a váratlan jelenségek rögzítését is.⁵⁸ A két forma közötti választás mindig a kutatási kérdés természetétől és a kutatási terep jellemzőitől függ. A megfigyelés során készült jegyzetek – a terepjegyzetek és terepnaplók – kulcsfontosságúak a későbbi adatelemzés szempontjából. A terepjegyzetek az események pontos, lehetőleg minél inkább tényszerű rögzítésére törekednek. A terepnaplóban pedig a kutató saját értelmezései, megélései, előfeltevései és érzelmi reakciói olvashatók.⁵⁹

Ahogy az a fentiekből következik, a megfigyelés – különösen résztvevő formában – szükségszerűen interakcióba hozza a kutatót a vizsgált jelenséggel, így felmerül az objektivitás kérdése, valamint a megfigyelt viselkedés „valódisága”. Emellett a kutató személye, társadalmi státusza, neme, etnikai hovatartozása stb. hatással lehet arra, hogyan fogadják őt a terepen, és milyen adatokat képes ott begyűjteni. Ezért a módszer alkalmazása megköveteli a kutatói reflexivitást, vagyis azt, hogy a kutató saját helyzetét, szempontjait és hatásait is elemzés tárgyává tegye. A reflexivitás módszertani igény és a kutatás tudományos megalapozottságának garanciája is.

⁵⁵ Catherine MARSHALL– Gretchen B. ROSSMAN: *Designing Qualitative Research* (London: Sage Publications 1995).

⁵⁶ LENGVELNÉ MOLNÁR Tünde – TÓVÁRI Judit: *Kutatásmódszertan*. Távoktatási tankönyv (Eger: Eszterházy Károly Főiskola Médiainformatika Intézet 2001).

⁵⁷ Lásd BABBIE (54. l.).

⁵⁸ SZOKOLSZKY Ágnes: *A pszichológiai kutatás módszertana* (Budapest: Osiris 2020).

⁵⁹ LETENYEI László (2003): „Résztvevő megfigyelés” in LETENYEI László (szerk.): *Településkutatás* (Budapest: L'Harmattan 2003) 73–95.

A módszer alkalmazása hatékony lehet olyan területeken, ahol a jog formalizált nyelve és a társadalmi valóság között szisztematikus eltérések tapasztalhatók – ilyen például a romák jogérvényesítésének vizsgálata, a gyermekvédelmi rendszerek működése vagy a hajléktalan embereket érintő szabályozások gyakorlata.

H. Szilágyi István és Loss Sándor (2001) *A cigány per* című tanulmányukban résztvevő megfigyelést végeztek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol bírósági tárgyalásokról gyűjtöttek adatokat. A kutatás nem a bírói diszkriminációt vizsgálta, hanem azt, hogy az interakciókban mutatkozik-e különbség, ha az egyik fél roma. A „cigány per” fogalma olyan bírósági eljárásokat jelöl, amelyek formailag megfelelnek a jogállami kereteknek, tartalmukban és működésükben azonban a joghoz való egyenlő hozzáférés érdemi volta súlyosan sérül. A perek fő jellemzője, hogy nem valódi jogvitát kezelnek, hanem formális rítusokként működnek, és hozzájárulnak a társadalmi előítéletek újratermeléséhez.⁶⁰

ÖSSZEGZÉS

Ahogy korábban mondtuk, a kutatás tárgya és jellege döntő szerepet játszik abban, hogy mely módszertani eljárás a legmegfelelőbb. Véleményünk szerint azonban a jogtudományon belül a kvalitatív kutatási módszerek alkalmazása egyre inkább nélkülözhetetlenné válik azokban az esetekben, amikor a jog társadalmi beágyazottságának, a joghoz való viszony feltárása a cél.

A tanulmányunkban bemutatott hat kvalitatív módszer – az interjú, fókuszcsoport, jogi történetmesélés, diskurzuselemzés, jogi etnográfia és megfigyelés – mindegyike a kutatói érzékenységet és reflexivitást középpontba állító megismerési mód, amely képes megragadni a jog és társadalom viszonyának árnyaltabb dimenzióit.

A jogtudatkutatás megfelelő kutatási területet biztosít a kvalitatív megközelítések alkalmazására, mivel a magyar történelmi tapasztalatok, a joghoz fűződő ambivalens attitűdök és az intézményi bizalmatlanság mind olyan jelenségek, amelyek számszerűsíthető adatok által csak részben ragadhatók meg. A kvalitatív módszerek alkalmazása során kirajzolódó egyéni narratívák, nyelvi mintázatok vagy a megfigyelt viselkedésformák olyan jelentésrétegeket tárhatnak fel, amelyek a joggal kapcsolatos kollektív tapasztalatok, normakövetési stratégiák és társadalmi pozíciók mélyebb megértését teszik lehetővé.

Ezek a módszerek különös jelentőségűek az alávetett, marginalizált társadalmi csoportok joghoz való viszonyának vizsgálatakor. Az ő perspektívájuk ugyanis gyakran kívül esik a hivatalos intézményi diskurzuson, ezért reprezentációjuk a jogtudományos narratívákban is hiányos. A kvalitatív módszerek lehetőséget adnak arra, hogy ezen csoportok saját szavaikkal, saját tapasztalati világukból kiindulva szólalhassanak meg, s a kutató – pozíciójának tudatában – e hangok közvetítőjévé válhasson. Ez amellett, hogy értékes empirikus eredményekhez vezethet a jogszociológiai

⁶⁰ H. SZILÁGYI István – Loss Sándor: „A cigány per” *Beszélő* 2001/4. 94–100.

kutatásokban, normatív értelemben is hozzájárulhat a jogrendszer inkluzívabb, reflektáltabb megértéséhez.

Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagynunk, hogy a kvalitatív kutatások sajátos kihívásokat is tartalmaznak. A módszerek alkalmazása fokozott kutatói felelősséget követelnek mind az adatgyűjtés, mind az értelmezés során. A jogtudomány területén, ahol hagyományosan a dogmatikai és normatív megközelítések dominálnak, ezeknek a kontextusérzékeny módszereknek az alkalmazása némi szemléletváltást is igényel. Ez nem csupán módszertani pluralizmust jelent, hanem a jogról való gondolkodás horizontjának tágítását is: a jog nem pusztán norma, hanem társadalmi gyakorlat, kulturális jelentésrendszer és hatalmi viszonyrendszer is egyben.